

TOPONYMIA URBANA MEDIEVALIA EUROPEA. OBSERVATIONS ON THE TRANSLATION OF EUROPEAN TOWN NAMES IN TEODOR CORBEA'S DICTIONARY *DICTIONES LATINAE CUM VALACHICA* INTERPRETATION

Adrian CHIRCU, Assistant Professor, Hab. Dr., "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The article focuses on Dictiones latinae cum valachica interpretatione, one of the oldest Romanian dictionaries by Teodor Corbea, a scholar who lived in Ardeal at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century.

Teodor Corbea's lexicon is far more comprehensive than other similar works due to its large number of entries but also to their heterogeneity, as the terms belong to various fields such as arts, history, mythology, pedagogy, linguistics, daily life, etc.

The unique encyclopaedic character of Teodor Corbea stands out in the Romanian cultural space although he owes this work to his contemporary Albert Szenci Molnar whose Dictionarium latinovngaricvm Corbea adapted to the particularities of the Romanian language.

The large number of german names of urban settlements determined us to carry out a linguistic analysis of how Teodor Corbea created the dictionary entries by translating town names from Latin into Romanian. Throughout the dictionary, we also noticed the author's desire to share his knowledge of European encyclopaedism with his readers.

The inclusion of place name particularities in the dictionary helps us to better understand the endeavour of this Transylvanian writer as well as his broad cultural horizon and extensive linguistic knowledge.

Keywords: Romanian Language, Teodor Corbea, dictionary, encyclopaedism, diachrony, European Germanic Toponymy

*„...toată enchiclopedia învăță, adecă toată învățătura cărții din lume, ca alt nime ca dînsul.”
(Dosoftei 2002: 243)*

0. Parcurgerea cu atenție a unora dintre scrierile noastre vechi ne poate ajuta să înțelegem modul în care s-a petrecut, de-a lungul timpului, apropierea culturală de lumea occidentală, dar și să ne dăm seama cum era aceasta privită de către cărturarii noștri din epocile respective. Este îndeobște cunoscut că românii s-au aflat o perioadă importantă de timp sub influența limbii slavone care s-a impus în diferite domenii ale vieții, fapt care a dus la o îndreptare spre partea răsăriteană a Europei, însă, în Ardeal, în același timp, întrebuițarea limbii latine, pe lângă limbile română sau maghiară, era un fapt obișnuit.

1. Informațiile referitoare la lumea occidentală parveneau prin intermediul scrierilor în limbile latină și maghiară și proveneau din enciclopedii, geografii ori istorii, și mai puțin din

alte scrieri. Rarele excursiuni în partea vestică a Europei permiteau, fără îndoială, și ele o informare rapidă, la fața locului², însă nu întotdeauna suficientă.

1.1. Detașându-se întru câțva de slavonă, învățații ardeleni au reușit să asimileze cât mai multe informații din lumea occidentală, care să le permită lărgirea orizontului cultural și să pregătească propășirea întregii națiuni, în veacurile ulterioare.

Doru Radosav (2007 II: 312) observă, pe bună dreptate, că „*marile teme și direcții culturale și intelectuale ale umanismului târziu din secolele XVI-XVII, corelate cu cele ale barocului din a doua jumătate a secolului al XVII-lea sunt recognoscibile în spațiul cultural românesc transilvănean. Acest fapt determină, în consecință, conectarea și recentrarea unui spațiu și unei geografii culturale la marea Europă, care devine în secolul al XVII-lea o adevărată «republică de spirit cultural» ce asumă tipologii culturale regionale.*”

2. Întocmai se întâmplă și cu Teodor Corbea, cărturar ardelean, care, urmând calea aleasă de alți contemporani ai săi, reușește să redacteze la finele secolului al XVII-lea, cea mai importantă lucrare lexicografică românească a epocii, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*³, dicționar care va facilita înțelegerea unora dintre termenii care erau difuzați în lumea apuseană și care se răspândeau tot mai mult în vocabularul așa-ziselor mici națiuni. Astfel, Teodor Corbea se numără printre primii promotori ai întrebuițării latinismelor în limba română.

2.1. Chiar dacă este dator unor modele care au circulat în epoca sa, cum ar fi Albert Szenci Molnar, al cărui dicționar *Dictionarium latinovngaricum*⁴ îl prelucrează și îl adaptează la firea limbii române, Corbea rămâne unul dintre învățații noștri reprezentativi, care ne-a lăsat o lucrare lexicografică ce se deosebește, radical, de altele similare (DVL, LCLV, LM), atât prin numărul mare de cuvinte înregistrate, cât și prin inventarul eterogen (termenii provin din diverse domenii: artă, istorie, religie, lingvistică, mitologie, pedagogie, lingvistică, viață cotidiană etc.).

Acest aspect evidențiază atât enciclopedismul al autorului, cât și vastele sale cunoștințe de limbă română, în special simțul desăvârșit al limbii, căci Teodor Corbea, în demersul său, întrebuițează, pe de o parte, cuvinte din toate părțile locuite de români, iar, pe de altă parte, le creează, exploatând posibilitățile oferite de sistem. În acest sens, Gr. Crețu (1905: 5) observă că, în dicționar, „*se află un număr destul de mare de vorbe și forme vechi și dialectale ardeleni, multe firește de origine ungurească, unele însă și de dincoace de Carpați.*”

2.2. Originar din zona Brașovului, eruditul transilvan s-a străduit să talmăcească, nu fără mari eforturi, *pre limbă românească*, o serie întregă de termeni latinești, care circulau în latina întrebuițată în partea de vest a Europei, dar nu numai. În pofida faptului că lista de cuvinte nu-i aparține întru totul, se vedește la tot pasul efortul său de a face cât mai ușor de înțeles cuvintele glosate. Pentru aceasta, autorul folosește o limbă română curată și

² Cum, de altfel, bănuim că s-a întâmplat cu Nurenbergul care este evocat în termeni familiari. Vezi infra **Noriberga**.

³ Editat de către Mihai-Alin Gherman, la Editura Clusium, în 2001.

⁴ Pentru unele concordante sau clarificări, am consultat ediția din 1604. Din prefața unui alt dicționar, publicat de Pápai (1767: *3), reiese că acesta a folosit și el dicționarul lui Albert Szenci Molnar, dar credem că și pe Corbea. Afirmția noastră se susține prin titlul pe care acesta îl alege pentru prima parte a lexiconului care seamănă cu cel al talmăcitorului brașovean, și anume *Dictiones et locutiones latinae cum ungarica earum interpretatione*.

lămuritoare, fără explicații stufoase. De asemenea, am remarcat în permanență plăcerea autorului de a împărtăși celor care consultă dicționarul cunoștințele sale, adânc ancorate în enciclopedismul european.

2.3. Exegeții lexiconului au apreciat, în primul rând, deschiderea culturală, dar și importanța acestuia în spațiul românesc (Seche: 1966, Gherman 2000-2001, 2004a, 2004b, 2010, Crețu: 1905), dicționarul lui Teodor Corbea fiind prima noastră lucrare enciclopedică ce se constituie într-o punte de acces spre cunoașterea civilizației europene, datorită informației din paginile volumului, în ciuda articolelor de dicționar condensate și, câteodată, incomplete.

2.3.1. Dacă termenii inserați în dicționar asigură înțelegerea unor aspecte de ordin cultural ori social, pentru lingviști, este interesant modul în care Teodor Corbea reușește să-i traducă, să-i echivaleze și să-i explice, pentru a-i face cât mai accesibili. Ceea ce aduce un plus acestui dicționar, în comparație cu alte lexicoane ori glosare românești din epocă, este numărul mare de substantive proprii provenind din varii domenii: mitologie, lingvistică, literatură, istorie, creștinism, geografie etc.

Alin-Mihai Gherman (2004b: 54) consideră că trăsături esențiale, precum „*caracterul enciclopedic (cam o cincime dintre cuvintele latine sunt nume geografice, de persoane sau derivate latinești de la aceste nume proprii), ca și caracterul științific (se fac observații asupra categoriilor gramaticale ale cuvintelor latine și române) fac din acest dicționar prima lucrare lexicografică științifică din cultura noastră.*”

2.3.2. Numele proprii (antroponime, hidronime, toponime, oronime etc.), prezente în dicționar, sunt, așa cum s-a subliniat, bine reprezentate, iar, dintre acestea, se detașează urbanonimele⁵ (denumirile de orașe), al căror număr este net superior celorlalte și ne ajută să înțelegem mai bine Evul Mediu european.

2.3.2.1. Nu este vorba doar despre toponime de pe bătrânul continent, ci și de pe altele, cum ar fi, de pildă, Asia ori Africa, majoritatea dintre acestea fiind locuri importante ale creștinismului sau evocă cetăți vestite din perioada Antichității. De altfel, „*din punct de vedere toponimic, orașul [...] a preluat numele de locuri originare din cadrul vechii vetre construite precum și din zonele încorporate, le-a adaptat noilor realități într-o proporție condiționată istoric și administrativ.*” (Rezeanu 2009: 1)

2.3.2.2. Încă de la primele file, ne-a reținut atenția numărul mare de toponime urbane nemțești înregistrate, aspect care ne-a determinat să realizăm un studiu lingvistic, încercând să urmărim felul în care Teodor Corbea reușește să întocmească definițiile de dicționar ale numelor de locuri germanice, traducând termenul latinesc în limba română, făcând echivalări sau doar înregistrându-l.

2.3.2.3. După cum s-a subliniat (Rădvan 2011: 15), pe lângă funcțiile sale economice ori politice, „*orașul deține și o importantă funcție culturală. Alături de biserică, orașul devine un loc «al scrisului», căci locuitorii au fost repede nevoiți să învețe să citească, scrie și socotească, activități necesare în ocupațiile lor. Multe dintre meșteșugurile urbane au fost puse în «slujbă culturală», de vreme ce meșterii ridicau biserici, pentru ca apoi să ajungă să tipărească cărți.*”

⁵ Acestea sunt însoțite, ca, de altfel, și ceilalți termeni glosați, de informații de ordin gramatical. În cazul urbanonimelor, este vorba despre gen (**m.**, **f.**, **n**) și, în anumite situații, număr (**pl.**). Din motive obiective, nu le-am reținut în acest studiu.

În timpul lui Corbea, Europa se afla în plin progres cultural, iar călătoriile înăuntrul și afara ei erau din ce în ce mai numeroase. Bătrânul continent este socotit de Corbea ca „*a treaea sau a patra parte a ceștii lumi, în care este Țara Nemțască, Țara Ungurească și Țara Italiei, de la Nemțasca Mare pînă la marea-din-Mijlocul-Pămîntului și pînă la apa Tanaisului.*” (p.189)

2.4. Selectarea multora dintre toponimele urbane nemțești se justifică, probabil, prin faptul că, din ce în ce mai mult, Țările Române se întorc cu fața spre Occident și, astfel, se stabilesc trainice contacte cu importante centre de cultură care vor duce la o deschidere și mai mare în veacul ce va urma.⁶ Unele dintre acestea lipsesc în principala sursă consultată de Corbea⁷, ceea ce ilustrează detașarea de modelul urmat.

2.4.1. Pentru realizarea inventarului nostru toponimic urban nemțesc, am ținut cont, în mare măsură, de mențiunea *oraș*, pe care o poartă definițiile de dicționar, acest din urmă termen fiind și el glosat (**urbs, -bis:** *oraș îngrădit, cetate*, p.549), alături de familia sa lexicală (**urbanatim:** *iscusît*, p.549; **urbane:** *iscusît*, p.549; **urbanicus, -a, -um:** *orășănăsc, -ă, cetățăsc, -ă, de omenie, cinsteș la vorbă, iscusît, -ă*, p.549; **urbicula:** *orășal, cetățuie*, p.549; **urbicus, -a, -um:** *cetățenesc, orășenesc, -ă*, p.549).

2.5. Din **Germania:** *Țara Nemțască*⁸ (p.218), sunt menționate orașe reprezentative, a căror importanță în peisajul istoric și cultural european s-a păstrat, chiar dacă unele dintre acestea nu mai sunt sub dominație nemțească ori germanică, în zilele noastre: **Abudiacum**⁹: oraș în Țara Nemțască, nu dăparte de la Avgust, p.7 (sau Abacum, Abuzanum, Abodiacum, azi Epfach, Abbach, Denklingen, Bavaria, Germania)¹⁰; **Alistus:** oraș al Saxoniei lângă mare, p.31 (azi Leipzig); **Alisum:** oraș au fost al Țărei Nemțești, p.31 (Civitas Alisinensium, azi Wimpfen, lângă Heilbronn); **Altorsium:** orășal în ținutul domnilor norimbergheani în care acest norimberghean svat cinsteș bogată academie au zidit în numărul anilor 1575¹¹, unde acest lixicon¹² l-au scris Albertus Molnar în numărul anilor 1603, p.33 (Aldorfium, azi Aldorf, Altorf, în cantonul Uri¹³, în câmpia lacului Lucerna); **Aquaeburgum:** oraș nemțesc în Bavariia, p.49 (azi Wasserburg); **Aquispranum**¹⁴: oraș mare, vestit al Țărei Nemțești, locul de îngropat al lui Carolus Magnus, unde au obicei a coroni împărat, p.50 (Aquisgrani, Granum palatinum, Granis aquaæ, Aquasgranum, Aquensis urbs, Aquense palatium, Aquis, azi Aachen, în franceză Aix-la-Chapelle); **Aræflaviæ:** oraș nemțesc lângă Dan, p.50 (de fapt, Aræflaviæ, în Germania Superior, azi Rottweil); **Arctaunum:** oraș al Țărei Nemțești, p.52 (azi Würzburg¹⁵); **Argentina**¹⁶ et **Argentoratum:** tare oraș al Țărei Nemțești lângă apa

⁶ A se vedea și Radosav 2007: 312-316.

⁷ Vezi *supra* § 2.1.

⁸ Trimite fără îndoială la magh. *nemet*.

⁹ Sufixul *-iacum* este de origine celtică (în Franța, **Aubigny, Aubigné, Aubignac**).

¹⁰ Informațiile dintre paranteze ne aparțin.

¹¹ La Albert Szenci Molnar, e menționat anul 1573 !

¹² Probabil că avem o primă atestare a termenului **lexicon**, în limba română, din gr. **λεξικό**. La Szenci Molnar, este termenul lat. medieval (**dictionary**): Holot ez **Dictionariomot** írta Albertus Molnár, 1603, esztendöben (se pare că **szótár** a fost creat mai târziu, în perioada reformei limbii maghiare). Menționăm și termenul **academie**, care apare frecvent în glosarea toponimelor germanice. Vezi *infra*. În *Dictiones...*, **Academia**: un loc mai mic lângă Athina, în care Plato au învățat ; iarăș o școală mare, p.7.

¹³ Unul dintre primele cantoane care au semnat scrisoarea de alianță (Bundesbrief, 1291).

¹⁴ De fapt, este vorba despre **Aquisgranum**, care figurează și la Albert Szenci Molnar.

¹⁵ La Szenci, e precizat **Wirtzburg**.

¹⁶ Cel mai amplu articol de dicționar. Toponimul este descris întocmai și la Albert Szenci Molnar.

Rhenus¹⁷, în ținutul Alsației. Acolo ca acela înalt turn iaste și bisearică îmfrîmșetată, cît în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăș acolo o academie vestită, în care de demult mulți înțelepți s-au învățat, unde și eu, care această carte am scris (adecă Albertus Molnaru) trei ani și jumătate am lăcuit în vremea copilăriei, p.53 (celt. **arganto* ‘argint’ + *-rate* ‘ridicătură, cetate’, Argentum, Argentoria, Argentonia, Strateburgis, Stradburgo, Strasburgensis, Straceburgensis, Strate Burgum, azi Strasbourg, compus din germ. *Straße* ‘stradă, drum’+ *burg* ‘oraș, târg’; prin urmare, ‘orașul de la drum’); **Ariscina**: oraș al Țării Nemțești, p.56 (apare la Ptolemeu¹⁸); **Arsonium**: oraș nemțasc, p.56; **Augusta Trevirorum**: Treveris, oraș nemțasc, p.65 (azi Trier, în franceză Trèves); **Augusta Tiberii**: Ratisbona, p.65 (Ratisbon, Celtic Ratisbona, Castra Regina, azi Regensburg, în franceză Ratisbonne); **Augusta Vindelicorum**: oraș nemțasc, p.65 (și Augusta Vindelicum, Augusta Vindelica, Vindelicia, Rætorum, Augustidunum, azi Augsburg); **Basilea**: oraș vestit lângă Rhenus, p.70 (azi Basel, în franceză Bâle); **Belgium**: oraș al Țării Nemțești de Jos, iarăș însăși Țara Nemțască cea Dinlăuntru și cea de Jos, p.71; **Berolinum**: oraș de la Marchiia în Țara Nemțască, p.72 (azi Berlin); **Bonna**: oraș lângă Rhenus, p.76 (Bonna aquaæ, azi Bonn); **Budoris**: nume de demult a lui Heaidelberg, p.78 (azi Heidelberg); **Chremsa**: oraș nemțasc din sus de Beci, lângă Dunăre, p.100 (Cremesia, Cremisium, Chrema, Chremisa, Cremsa, Chrems, Chremsensis, azi Krems); **Claudonium**: oraș al Bavariei, p.107 (Claudivjum, Enfcheda, Ens); **Colamria**¹⁹: oraș nemțascu aproape de Basilea, p.113 (Colmaria, Columbaria, Columbarium, Coloburgum, Columbrae, Colombra, Cholonpurgum, odinioară, Kolmar, azi Colmar); **Colonia Agrippina**: oraș mare al Țării Nemțești, lângă apa Rhenus, p.113 (Colonia Claudia Ara Agrippinensium, Ubiopolis, azi Köln, în franceză Cologne); **Confluentia**: oraș nemțascu, unde Mosella²⁰ cură în Rhenus, p.123 (Confluentes, Confluens, Cophelenci, azi Koblenz); **Constantia**: oraș nemțascu, cătră Helveții, p.127 (Augustia Turgoiorum, Valeria, azi Konstanz); **Elcebus**: oraș au fost lângă Rhenus, p.177 (sau Helcebus, întemeiat de triboci, tribocii, azi Sélestat, în germană Schelstatt ori Schlettstadt, în Alsacia²¹); **Francfordia**: oraș nemțasc lângă Menus²², altul lângă Odera, p.210 (Frankfordia, Francofurtum²³ ad Mœenum, Franconovurdum, Franconofurtum, Franconofurdum, Franconum vadus, Francœmfurtum, Franchonofurtum, Franconovada, Helenopolis, Franconofurd Nida, întemeiat de franci, azi Frankfurt pe Main, Frankfurt pe Oder - Odra); **Ganodurum**: oraș nemțasc, Constanția²⁴, p.216 (azi Konstanz²⁵); **Gaunodurum**: oraș nemțasc, p.216 (idem); **Gravionarium**: oraș nemțasc, Pamberga [sic !], p.223 (azi Bamberg); **Hannovia**: oraș al Țării Nemțești lângă apa Mœenus, unde lângă orașul cel vechiu, frumos oraș

¹⁷ **Rhenus**: gîrlă frîncească au fost dinceput, acum de amîndoao părțile vecinimile neamții biruiescu și lăcuiesc; orașuri mari lângă aceasta sînt: Basilea, Arghentina, Spira, Vormăția, Mogunția, Confluenția, Colonia Agripina, p.440.

¹⁸ Vezi Lemprière.

¹⁹ E vorba despre **Colmaria**.

²⁰ **Mosella**: gîrlă a Țării Nemțești, care la Confluenția cură în Rhenus, p.317.

²¹ **Alsatia**: ținutul Țării Nemțești lângă apa Rhen, căruia îi iaste oraș mare Arghentina, p.33.

²² În dicționar, e glosat și **Mœenus**: apă curgătoare a Țării Nemțești care desparte în doao părți Francofurtumul, apoi la Mogunția curge în Rhenus, p.313.

²³ În structura urbanonimului, avem v. germ. *Frank* ‘liber’ și *-furt* (alteori, *-vurd*) ‘vad, loc de trecere pe cursul unui râu’ (vezi și **Erfurt**, **Klagenfurt**, **Ochsenfurt**). Prin urmare, Frankfurt s-ar putea traduce fie prin Vadul francilor, fie prin Vadul liber.

²⁴ Atât Corbea, cât și Szenci, se înșală. E vorba, de fapt, despre Stein, Stein am Rhein.

²⁵ Vezi și *supra* **Constantia**.

nou au zidit frâncii și limbile de la Belgium, carii pentru adevărata credință casele și-au lăsat, p.227 (Hannovera, Hanovera, azi Hanovra, în germană Hannover); **Heidelberga**: oraș al Țării Nemțești ceii de Sus, lângă apa Nicarus, care apă nu departe de la oraș să rupe în Rhenus, p.229 (Heidelberga, Heydelberga, Edelberga, Myrtilletum, Myrtillorum mons, azi Heidelberg. Denumirea latinească trimite la lat. *myrtillus* ‘afină’, fr. *myrtille*. A se vedea și numele german al afinei *Heidelbeere*); **Herbipolis**²⁶: oraș în ținutul Nasoviei în Țara Nemțască, în care iaste școală vestită, care să priceaște cu academiile și pre care leșii învince [sic !], p.231 (Wirceburgum, Vurceburgum, Macropolis, Wörtzburch, azi Würzburg); **Iena**: oraș nemțască în Thuringhiia, p.242 (Ihenæ, Athenæ ad Salam, azi Jena); **Ingolstadium**: oraș nemțască lângă Dunăre, p.258 (Angelostadium, Aripolis, de la Ingold, azi Ingolstadt); **Juvanium**: oraș nemțască în numele cel de acum Salisburgum, p.275 (Juvavum, Juvavia, Juvavensis civitas, Jopia, Salzeburga, Salzburgiensis, urbs Petena, azi Salzburg); **Laureacum**: oraș în Țara Nemțască au fost, p.282 (Lauriacum, Laureancensis civitas, Laurisamum, azi Lorch, Enns); **Lugdunum**: doao orașe vestite, unul în țara Francească, altul în Belgium, p.292 (Colonia Copia Felix Munatia Lugdunum (Lugdunensis), Lyon; respectiv Lugdunum Batavorum, Katwijk); **Lupfurdum**: orașul Misna în Țara Nemțască, p.293 (Marcodurum, Dura, Duria, azi Dresda, pe râul Elba, posibil Meißen); **Magdeburgum**: oraș mare în Vitiberga înlăuntru din Sacsonia, p.297 (probabil de la *magado* ‘mare’ + *burga* ‘cetate’, Magadoburg, întemeiat de Charlemagne, Partenopolis, Partinopolis, Virginum civitas, Palladis Castrum, Magdeburgum, Magedoburgum, azi Magdeburg, în Saxonia-Anhalt); **Marcodurum**: oraș nemțască din jos de Colonia, p.301 (*-durum* este un sufix celtic²⁷ ‘ușă, casă, sat’, azi Düren, între Köln și Aachen); **Marpurgum**: oraș al Țării Nemțești în ținutul Hassiei în care este academie vestită, p.301 (Marburgum, Amasia Cattorum, Metteloburgum, Mattiacorum, Mattiacum, azi Marburg); **Menium**: Magdeburgumul Saxonienesc, p.307; **Messonum**: Magdeburgumul, oraș în Țara Nemțască, p.308; **Moguntia**: oraș nemțască lângă apa Renus, p.313 (Mogancia, Mogantia, Magontia, Mogontiacensis civitas, Maguntia, Maguntianus, Magentiatum, Castrum Mogontiacum, azi Mainz); **Monachum**²⁸: oraș nemțască în Bavaria, p.315 (Monachium, azi München ‘loc al călugărilor’); **Monasterium**: un oraș în Vestfalia, p.315 (Mimigardefordum, Mimigardum, Minigardum, Miningroda, Mimmogerneferda, Mimigartovurti, Mymmegardevordensis, Monasteriensis, Mimigarfordensis, azi Münster); **Neoburgum**, oraș nemțască lângă Dunăre, p.326 (Noviburgum, Novicastrum, Nova Castella, azi Neuburg ‘orașul nou’); **Neomagus**: numele unui oraș nemțască, p.326 (Neodunum, Nevidunum, Noviodunum, Nividunum, Equestris Colonia, Equestris civitas, azi Nyon); **Noriberga**²⁹: oraș mare al Țării Nemțești, care cu frumoasa zidire, cu bogăția, cu neguțători, cu fealuri de fealuri de lucruri scumpe și cu oameni meșteri iaște vestit și nu o mint. Acesta, în toată Evropa, în Țara Nemțască alte orașuri biruind, cu Vineția francească [sic !]³⁰ să priceaște. Acest oraș nu numai Țării

²⁶ Pentru răspândirea actuală a compuselor cu *polis* ‘oraș’, vezi și Graur 1972: 74.

²⁷ Adesea întâlnit în toponimia franceză (**Divodurum**, numele vechi al Metzului sau **Autessiodurum**: Auxerre), dar nu numai. Alte toponime în *-durum*, în Raetia **Sorvioturum**: Straubing; în Gallia Lugdunensis: **Augustodurum**: Bayeux, **Noviodunum**: Isaccea, România, **Singidunum**: Belgrad, Serbia.

²⁸ **Monachum** și **Monasterium** evocă așezăminte monahale.

²⁹ Așa cum afirmam la nota 1, se pare că Teodor Corbea cunoaștea foarte bine acest oraș pe care, probabil, l-a și vizitat.

³⁰ Remarca editorului.

Nemțești, ci și toți Evrope în mijloc iaste, p.330 (prima atestare Norenberc, în 1050. Prezența afixului **-berg**, **-berc**, sugerează prezența unui munte ori deal în zonă, care justifică toponimul, Noremerga, Norimberga, Noricorum mons, Noricum castrum, azi Nurenberg); **Novessium**: oraș belghienesc dincolo de Colonia, p.331 (azi Neuss); **Noviomagum**: oraș belghienesc, p.331 (Ulpia Noviomagus Batavorum, azi Nimega, germ. Nimwegen, fr. Nimégue, flam. Nijmegen); **Phabrianum**³¹: oraș nemțesc, Brema, p.379 (sau Fabrianum, Brema Premensis, Bremæ Pregmensis civitas, Bemia Fabrianum, Bremensis Fabriana Saxonum, Heberanum, azi Bremen); **Phæniana**: oraș nemțesc, vulgo Bebenhusium, p.379 (vezi și Phœbiana, Febiana, Castra Phœbiana, azi Bebenhausen, lângă Tübingen); **Phugarum**: Marpurgum, oraș nemțesc, p.380 (probabil Paderborn în Renania, în nordul Westfaliei); **Pædium**: oraș nemțesc, Passavia, p.390 (Castra Batava, azi Passau); **Ratisbona**³²: oraș nemțesc lângă Dunăre, unde iaste peste Dunăre podul cel mare de piază, p.428 (toponimul e alcătuit din celt. *rate*, *ratis*³³ ‘zid, cetate’ și celt. *-bona* ‘fundatie, oraș’³⁴, azi Regensburg); **Reginoburgum**³⁵: Ratișbona (oraș), p.432 (Reginopolis, Castra Regina, Radasbona, Hiastopolis, Colonia Tiberia Augusta, Imbriopolis, Radasponensis, Reginoburgium, Rhaetopolis, Radixpona, Ratesponensis etc.); **Saltzburgum**: oraș nemțesc, p.449 (Salzburg); **Scurgum**: oraș al Țării Nemțești, de către crivăț, p.459 (astăzi în Polonia, Koszalin, în regiunea Pomeraniæ, sau Köslin); **Segedonum**³⁶: numele de demult al Noribergăi³⁷, p.460 (celt. *-dunum* ‘deal, fortăreață, oppidum’); **Stereontium**: oraș nemțesc, p.483 (Warendorf sau Stromberg, Steinfort, Steveren, în Westfalia); **Surgum**: oraș nemțesc, p.499; **Taurodunum**: oraș nemțesc, p.506 (Tauretunum, lângă Simplon, cantonul Valais, Elveția); **Taxagenium**³⁸: oraș al Țării Nemțești, p.506; **Trajectum**: oraș holandienesc, p.521 (Trajectum ad Rhenum, Anthonina civitas, Ultrajectum, Trectis, Wiltenis, Ultratrajectensis, Utrensis, Vultrajectensis, Winterburgensis, azi Utrecht), **Treva**: orașul nemțesc Hambrug³⁹, p.523 (la Ptolemeu apare Treva, azi Hamburg); **Tridentum**: oraș nemțesc și italianesc, lângă apa Atesis, p.525 (Trento, lângă râul Adige, nu departe de Bolzano); **Tuliphordum**: nume de oraș, p.529 (Tuliphordium, azi Gottingen, în Germania Inferioară); **Tulisurgium**: orașul Braunsiga⁴⁰ în Țara Nemțescă, p.529 (Teutiburgium, azi Brunschweig, în Saxonia Inferioară); **Vindibonoa vel Juliobona**: numele cel de demult al orașului nemțesc Beciul, p.543 (gal. *windo* ‘alb’ + *-bona* ‘cetate’, Vendobona, Vindomana, Flaviana castra, Vienna Austriæ, Fluviorum Vieni, Wieni, Winna, Byenna, Wienensis, azi Viena)⁴¹; **Virunum**: nume de oraș, p.544 (Claudium Virunum, în Noricum, azi Zollfeld, Maria Saal, Klagenfurt, Carinthia, Austria).

³¹ La Albert Szenci Molnar, **Phabiranum**.

³² Vezi *supra* **Augusta Tiberii**.

³³ A se vedea, în Franța, **Argentorate**: Strasbourg sau **Carbantorate** (Civita Carpentoratensium): Carpentras (< **carbanto* ‘car’ + **rate* ‘fortăreață, cetate’).

³⁴ În Franța, **Lillebonne**, în Seine Maritime, și **Serbonnes**, în Burgundia.

³⁵ Pentru detalii, a se vedea informația *supra* **Augusta Tiberii** și **Ratișbona**.

³⁶ Alte nume de orașe cu acest afix, în Franța: **Noviodunum**: Neung-sur-Beuvron, **Virodunum**: Verdun sau, în Elveția: **Noviodunum**: Nyon.

³⁷ Vezi *supra* **Noriberga**.

³⁸ Nu figurează la Graesse (1909), Litera T.

³⁹ La Szenci, az **Nemet Hamburg varos**.

⁴⁰ La Albert Szenci Molnar, **Brunsviga**.

⁴¹ Vezi și Ratisbonne.

Din punctul de vedere al importanței orașelor nemțești, acestea sunt chibzuit alese, cu mențiunea că multe dintre acestea provin din zonele intens romanizate: Germania Inferior⁴², Germania Superior⁴³, Raetia⁴⁴, Noricum⁴⁵. Toponimele se găsesc în numeroase lucrări enciclopedice din epocă, iar glosarea lor a depins, în principal, de aceste surse.

2.6. Având în vedere că dicționarul lui Corbea este unul bilingv, latin-român, toponimele sunt înregistrate, în primul rând, cu etimonul⁴⁶ latinesc (**Colonia Agrippina**), apoi celtic (preluat sau latinizat: **Vindibonno vel Juliobona**) și mai rar germanic (care e târziu), mai greu de strecurat printre celelalte cuvinte latinești (**Francfordia, Magdeburgum, Noriberga**⁴⁷). Astfel se și explică de ce, uneori, avem multiplă glosare în lexicon: de exemplu, **Ratisbona, Augusta Tiberii și Reginoburgum; Segedonum**: numele de demult al Noribergăi, p.460; **Phabrianum**: oraș nemțesc, Brema, p.379; **Phæniana**: oraș nemțesc, vulgo Bebenhusium, p.379.

2.6.1. Cu timpul, denumirea mixtă latino-germană a fost abandonată, cum este cazul orașului **Augusta Trevirorum**, dezvoltat inițial, pe vatra unei cetăți a trevirilor (**Treviri**: năroade nemțești dincolo [de] Rhenus împregiurul apei Mosella, oraș mare al acestora iaste Trevis, care și înaintea [sic!] Romei s-au zidit cu o mie și trei sute de ani, p.524), însă denumirea latinescă s-a pierdut, în negura vremurilor, și a rămas doar termenul germanic (**Treverensis, Treveri, Trevis, Treberi, Treberis, Trier**).

2.7. Analiza glosării toponimelor urbane germanice din dicționarul lui Teodor Corbea a permis identificarea unor particularități de limbă română, în structurarea conținutului, la care se adaugă, adesea, oscilații de ordin morfologic (alegerea unor desinențe: substantivul propriu *Țara Nemțească* prezintă oscilații desinențiale, la G-D, firești în epocă: **Taxagenium**: oraș al Țării Nemțești, p.506, dar **Alisum**: oraș au fost al Țării Nemțești, p.31), dar și sintactic (selectarea cazurilor, utilizarea unor prepoziții, întrebuintarea articolului).

De asemenea, se pot face remarci asupra ezitărilor autorului, privitoare la întrebuintarea substantivului *oraș*, la plural. Acesta apare când cu desinența *-uri* (mult mai frecventă în text): **Noriberga**: oraș mare al Țării Nemțești, [...] în Țara Nemțească alte *orașuri* biruind, cu Vineția francească [sic !]⁴⁸ să priceaște. Acest oraș nu numai Țării Nemțești, ci și toții Evrope în mijloc iaste, p.330, când cu desinența *-e* (cu rare ocurențe): **Lugdunum**: doao *orașe* vestite, unul în țara Francească, altul în Belgium, p.292.

⁴² Alte orașe din Germania Inferior necuprinse în dicționar: **Albaniana**: Alphen aan den Rijn, **Atuatuca**: **Tungrorum**: Tongeren, **Castra Vetera**: Xanten, **Coriovallum**: Heerlen,

⁴³ Alte orașe omise de Corbea: **Aquæ**: Baden-Baden, **Auderiensium**: Dieburg, **Aquæ Matticæ**: Wiesbaden, **Borbetomagus**: Worms, **Noviomagus**: Speyer, **Sumelocenna**: Rottenburg am Neckar, **Vesontio**: Besançon, **Vindonissa**: Windisch.

⁴⁴ Din Raetia, mai putem menționa **Abusina**: Eining, **Ad Fines**: Pfyn, **Æni Pons**: Innsbruck, **Alæ**: Aalen, **Arbor Felix**: Arbon, **Aquilea**: Heidenheim an der Brenz, **Bilitio**: Belinzona, **Biriciana**: Weissenburg, **Bivium**: Bivio, **Brigantium**: Bregenz, **Cambodunum**: Kempten in Allgäu, **Clunia**: Feldkirch e Balzers, **Curia**: Coria, **Fœtes**: Füssen, **Guntia**: Günzburg, **Gamundia Romana**: Schwäbisch Gmünd, **Parthanum**: Parten Kirchen, **Sorvioturum**: Straubing.

⁴⁵ Din Noricum, nu sunt înregistrate, în dicționar, alte orașe, precum: **Ad Anisum**: Radstadt, **Celeia**: Celje, **Lapidaria**: Andeer, **Lincium**: Linz, **Ovilavis**: Wels, **Tergolape**: Mösendorf.

⁴⁶ Pentru mai multe detalii, a se vedea notele de subsol și cele intratextuale.

⁴⁷ Se observă că sunt foarte bine reprezentate toponimele urbane care conțin elemente de compunere germanice (**berg, burg, furd**). Vezi și Graur 1972: 55, 75, 53.

⁴⁸ Remarca editorului.

Apar, în text, variante fonetice (la unele cuvinte de origine slavă, grupul consonantic [sv] nu trecuse încă la [sf]: **Altorsium**: ...acest noriberghean *svat* cinsteș bogată academie au zidit ...; la substantivele care conțin hiatul [i] [a] sau diftongul [ja], apare un i epentetic (evitator de hiat), care duce la crearea unui nou diftong [ij], indiferent de proveniența termenului: **Ratisbona**⁴⁹: podul cel mare de *piatră*...; **Noriberga**: ... cu *bogăția*, cu neguțători...; **Aquaeburgum**: oraș nemțasc în *Bavariia*; *Coloniia*, *Constanția*, *Helveția*, *Marchiia*, *Thuringiia*, *Vineția*), dar și variante (\pm dialectale) ale unor cuvinte mai apropiate, uneori, de etimon, cu largă circulație în epocă care atestă că norma epocii încă nu se stabilizase (*aseamine*, *cătră*, *dăparte*, *doao*, *dinlăuntru*, *iarăș*, *îmfrîmșetată*, *împregiur*, *nemțasc*, *pre*, *ținut*, *vechii*) ori forme pronominale specifice epocii, în care a apărut dicționarul (*carii*: **Hannovia**: ... *carii* pentru adevărata credință casele...; *toții* (cazul dativ), în loc de *a toatei*, *a toată*, mult mai frecvente: **Noriberga**: ... nu numai Țării Nemțești, ci și *toții* Evrope în mijloc iaste; *ceii*, în loc de celei: **Heidelberga**: oraș al Țării Nemțești *ceii* de Sus...).

Pe lângă formele verbale caracteristice perioadei (*cură*, *iaste*, *iaște*, *am lăcuit*), amintim întrebuintarea verbului *a învăța* la diateza reflexivă (calc slav⁴⁹: **Argentina** et **Argentoratum**: ... aste iarăș acolo o academie vestită, în care de demult mulți înțelepți *s-au învățat*...) ori folosirea infinitivului, atribut verbal, fără prepoziție (**Aquispranum**: oraș mare..., unde au obicei *a coroni* împărat).

2.7.1. În general, substantivul *oraș* apare însoțit de determinanți adjectivali (într-o proporție semnificativă, apare *nemțasc*⁵⁰: **Arsonium**: oraș nemțasc, p.56; **Iena**: oraș nemțasc în Thuringhiia, p.242; **Surgum**: oraș nemțasc, p.499; **Basilea**: oraș vestit lângă Rhenus, p.70; **Magdeburgum**: oraș mare în Vitiberga înlăuntru din Sacsonia, p.297; **Argentina** et **Argentoratum**: tare oraș al Țării Nemțești lângă apa Rhenus...) sau adverbiali (**Chremsa**: oraș nemțasc din sus de Beci, lângă Dunăre, p.100; **Colamria**: oraș nemțascu aproape de Basilea, p.113; **Marcodurum**: oraș nemțasc din jos de Coloniia, p.301), dar și substantivali, în acuzativ (**Berolinum**: oraș de la Marchiia în Țara Nemțască, p.72; **Monasterium**: un oraș în Vestfalia, p.315) sau în genitiv (**Marpurgum**: oraș al Țării Nemțești în ținutul Hassiei în care este academie vestită, p.301; **Taxagenium**⁵¹: oraș al Țării Nemțești, p.506).

2.7.2. Adesea, sintagma *oraș nemțasc* apare fără alți determinanți (**Arsonium**: oraș nemțasc; **Saltzburgum**: oraș nemțasc, p.449), dar sunt și unele cazuri în care urmează apozitii însoțite (**Phæniana**: oraș nemțasc, vulgo Bebenhusium, p.379) sau nu (**Ganodurum**: oraș nemțasc, Constanția, p.216; **Phabrianum**: oraș nemțasc, Brema, p.379) de lămuriri complementare. Substantivul *oraș* e întrebuintat și apozitional (**Pheugarum**: Marpurgum, oraș nemțasc, p.380; **Messonum**: Magdeburgumul, oraș în Țara Nemțască, p.308). Alteori, pentru explicații, apelează la subordonate atributive care completează informația anterioară (**Confluentia**: oraș nemțascu, unde Mosella cură în Rhenus, p.123; **Ratisbona**: oraș nemțasc lângă Dunăre, unde iaste peste Dunăre podul cel mare de piatră, p.428).

⁴⁹ Cf. rus. *учиться* [uchit'sa], ucr. *учитися* [uchytys'a], srb. (na)*učiti se*, slovac. *učit' sa*, ceh. *učit se* și pol. *uczyć się*.

⁵⁰ Pentru unele nume de orașe din Germania Inferior, avem mențiunea oraș belgienesc (2 ocurențe) sau holandienesc (1 ocurență).

⁵¹ Nu figurează la Graesse (1909), Litera T.

2.7.3. Sintagma *oraș nemțasc* cu sau fără determinări adjectivale e urmată de prepoziții locative cu acuzativul (*în, lângă, de la, către*), care au rol de precizare, aducând o informație suplimentară, necesară unei cât mai bune localizări (**Berolinum**: oraș de la Marchia în Țara Nemțască, p.72; **Ingolstadium**: oraș nemțasc lângă Dunăre, p.258; **Marpurgum**: oraș al Țării Nemțești în ținutul Hassiei în care este academie vestită, p.301 **Moguntia**: oraș nemțasc lângă apa Renus, p.313; **Ratisbona**⁵²: oraș nemțasc lângă Dunăre, unde iaste peste Dunăre podul cel mare de piatră, p.428; **Constantia**: oraș nemțascu, cătră Helveția, p.127).

2.7.4. Sporadic, substantivul *oraș* lipsește în glosarea termenului (**Augusta Tiberii**: Ratisbona, p.65). Uneori, Corbea oferă explicații, apelând la substantivul *nume*, însoțit sau nu de morfemul determinării definite (**Budoris**: nume de demult a lui Heidelberg, p.78; **Segedonum**: numele de demult al Norimbergăi, p.460; **Vindibonoa vel Juliobona**: numele cel de demult al orașului nemțasc Beciul, p.543). Există și situații în care *oraș* apare alături de *nume*, rolul celui din urmă fiind unul lămuritor (**Juvanum**: oraș nemțasc în numele cel de acum Salisburgum, p.275).

2.7.5. În general, substantivul *oraș* este nedeterminat, dar sunt și situații, puține la număr, în care este determinat definit (**Lupfurdum**: orașul Misna în Țara Nemțască, p.293; **Tulisurgium**: orașul Braunsiga în Țara Nemțască, p.529) sau indefinit (**Monasterium**: un oraș în Vestfalia, p.315). O singură formă este diminutivată *orășăl* (**Altorsium**: orășăl în ținutul domnilor norimbergheani..., p.33).

2.7.6. Am constatat că autorul își nuantează frecvent definițiile de dicționar, evitând repetițiile și folosind, în situațiile în care s-a putut, urbanonime sinonime, ceea ce este reprezentativ un avantaj al unui om de carte din veacul al XVII-lea și ilustrează bogăția cunoștințelor pe care le stăpânește (**Menium**: Magdeburgumul Saxonienesc, p.307; **Messonum**: Magdeburgumul, oraș în Țara Nemțască, p.308; **Reginoburgum**: Ratișbona (oraș), p.432).

3. Faptele de limbă abordate în studiul nostru vor permite o înțelegere adecvată nu numai a toponimiei urbane nemțești din secolul al XVII-lea, ci și a valorilor culturale europene pe care învățații români încercau să le asimileze. La aceste principale aspecte, se adaugă și observarea limbii întrebuințate de Teodor Corbea, unul dintre primii noștri lexicografi care folosește, în definirea termenilor incluși în paginile dicționarului, cuvinte adecvate, ilustrând rigoarea științifică. Structurile sintactice alese pentru glosarea toponimelor sunt caracteristice epocii sale și nu am remarcat abateri semnificative de la normele limbii române literare vechi.

3.1. Prin valorosul său lexicon, Teodor Corbea confirmă nu numai enciclopedismul său, ci și reorientarea culturii române spre cea occidentală, care îi va asigura accesul la valorile unei civilizații de mult afirmate. Urbanonimele nemțești glosate se constituie, astfel, în puncte de reper pentru învățații români transilvăneni care și ei vor face un pas important, odată cu întoarcerea cu fața spre Occident, în veacul al XVIII-lea.

⁵² Vesi *supra* **Augusta Tiberii**.

Bibliografie*a) studii și articole:*

Crețu, Gr. (1905), *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (Manuscript de pe la 1700)*, extras, București, Tipografia „Voința Națională”.

Dosoftei (2002), *Viața și petreacerea svinților (Iași 1862-1686)*, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj-Napoca, Editura Echinoc.

Frâncu, Constantin (2009), *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg.

Gherman, A. M. (2010), *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Gherman, Alin Mihai (2004a), *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică.

Gherman, Alin-Mihai (2004b), *Literatură română din Transilvania între preluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Gherman, Mihai (2000-2001), *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în *Dacoromania*, V-VI, p.161-164.

Gheție, Ion (coord.) (1997), *Istoria limbii române literare. Epoca veche*, București, Editura Academiei Române. (ILRV)

Graesse, Johann Georg Theodor (1909), *Orbis Latinus*, Berlin, Richard Carl Schmidt & Co, <http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/orblatc.html>

Graur, Al. (1972), *Nume de locuri*, București, Editura Științifică.

Kruta, Venceslas (1993), *Les Celtes*, sixième édition corrigée, Paris, Presses Universitaires de France.

Jaccard, Henri (1906), *Essai de toponymie. Origine des noms de lieux habités et des lieux dits de la Suisse romande*, Lausanne, Georges Bridel & Cie Éditeurs.

Radosav, Doru (2007), *Cultura românească din Transilvania în secolul al XVII-lea*, în Ioan-Aurel Pop et ali (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, p.311-328.

Rădvan, Laurențiu, (2012), *Orașele din Țările Române în Evul Mediu: sfârșitul secolului al XIII-lea - începutul secolului al XVI-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Rezeanu, Adrian (2009), *Studii de toponimie urbană. Viziune diacronică*, Baia-Mare, Editura Universității de Nord.

Rigobert, Bonne (1783), *Recueil de cartes sur la géographie ancienne*, Paris, Éditions Lattre.

Rostaing, Charles (1965), *Les noms de lieux*, Paris, Presses Universitaires de France.

Seche, Mircea (1966), *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I (de la origini până la 1880), București, Editura Științifică.

Thevenot, Émile (1972), *Les Gallo-Romains*, quatrième édition mise à jour, Paris, Presses Universitaires de France.

b) dicționare:

Corbea, Teodor (2001), *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ed. Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium. [DLVI]

Dasypodius, Petrus (1653), *Dictionarvm latino-germanicum et germanico-latinum*, editia nova, Francofvrti, Typis Matthaei Kempferi. [DLG]

*** (2008), *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, ed. Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române. [DVL]

Gaffiot, Félix (1967), *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, Éditions Hachette. [DILR]

Guțu, G. (1983), *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică. [DLR]

Lemprière, John (1820), *A Classical Dictionary; Containing a Copious Account of All the Proper Names mentioned in Ancient Authors*, the Eleventh Edition, Corrected, London, T. Cadell and W. Davies. [LCD]

*** (1930), *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*, ed. Carlo Tagliavini, București, Cultura Națională. [LM]

Maior, Grigore (2001): *Institutiones Linguae Valachicae - Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, ed. Alin-Mihai Gherman, vol. I-II, Alba Iulia: Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. [LCLV]

Pápai, Francisco Párisz (1767), *Dictionarium latino-hungaricum et hungarico-latinum*, Cibinii, Samuelis Sárdi Typographi. [DLH]

Szenci Molnar, Albert (1604), (*Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvam editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990), <https://www.google.ro/#q=albert+molnar+dictionarium+latinoungaricum+on+line&tbm=bks> [DLU]